

Zimmermannova noetička polemika s Hijacintom Boškovićem

Škarica, Dario

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2003, 29, 193 - 220**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:392413>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

ZIMMERMANNOVA NOETIČKA POLEMIKA S HIJACINTOM BOŠKOVIĆEM

DARIO ŠKARICA

(Institut za filozofiju, Zagreb)

UDK 165 Zimmermann.

H. Bošković

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 25. 9. 2003.

Bošković objavljuje *Problem spoznaje*¹ 1931. g. u Zagrebu. Zimmermannova recenzija te knjige (u *Bogoslovskoj smotri*, god. XX, br. 4, Zagreb, 1932, str. 479–489)² izrazito je negativna, tako da izaziva Boškovićeve brz odgovor već u sljedećem broju istoga časopisa (*Bogoslovska smotra*, god. XXI, br. 1, Zagreb, 1933, str. 38–46),³ na što će opet reagirati Zimmermann – istom brzinom – i već u sljedećem broju *Bogoslovske smotre* objaviti svoj odgovor Boškoviću (usp. *Bogoslovska smotra*, god. XXI, br. 2, Zagreb, 1933, str. 169–181).⁴

Na tu je polemiku između Boškovića i Zimmermanna podsjetio Tomo Vereš 1977. godine u članku »Zaboravljeni hrvatski mislilac« (usp. *Obnovljeni život*, god. XXXII, br. 5, str. 469), poprativši je riječju 'nažalost'. Doista, štošta je u polemici napisano valjda u afektu i u mnogom pogledu ona doista zaslužuje upravo takvu kvalifikaciju: nažalost. Negativan sud o njoj izreći će, možda upravo pod tim dojmom, i Čehok 1993. godine: »polemika (...) nema veće filozofijske važnosti«. (usp. Čehok, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Zagreb, 1993, str. 133). Zimmermannovu »dosta poraznu recenziju« Boškovićeve *Problema spoznaje* i polemiku među njima dvama spominje i Macan (usp. Macan, »Neoskolastika u Hrvatskoj od 1874. do 1945.«, u: *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije*, Zagreb, 2000, str. 345). Konačno, na polemiku se osvrnuo i Strčić, prema kojem Bošković s pravom (!?) cijeli sadržaj Zimmermannove kritike svodi uglavnom na povrijeđenu taštinu toga ugled-

¹ U daljnjem se tekstu služim kraticom BPS.

² U daljnjem se tekstu služim kraticom Z32.

³ U daljnjem se tekstu služim kraticom B33.

⁴ U daljnjem se tekstu služim kraticom Z33.

noga hrvatskog filozofa (usp. Strčić, »Život i djelo dominikanca dr. Hijacinta Boškovića«, u: Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Zagreb, 2000, str. 83).

Ovdje od 'žalosgog' dijela polemike apstrahiram i usredotočujem se na onaj njezin dio u kojem se ocrtavaju razlike u samu Boškovićevu i Zimmermannovu pristupu noetičkom problemu.

Boškovićev Problem spoznaje

Središnja je tema Boškovićeva *Problema spoznaje* objektivna, realna vrijednost naše spoznaje – je li naša spoznaja ograničena samo na naše (subjektivne) afekcije ili smo u stanju spoznati i predmete izvan nas. (BPS, str. 11) Može li subjekt 'izići' iz sebe sama, naći neki 'most' do izvanjske stvarnosti, ili je ograničen na vlastite dojmove i ideje o toj stvarnosti, koja mu sama o sebi ostaje posve nepoznatom, skrivenom? (BPS, str. 103, 108) Problem objektivnosti naše spoznaje prema Boškoviću je 'danas nedvojbeno najvažnije pitanje u filozofiji, o kojem se u moderno doba najviše raspravlja'. (BPS, str. 11) Pritom taj problem u Boškovića biva shvaćen ideogenetski: radi li se pri spoznaji o tom da sam izvanjski predmet djeluje na subjekt, određujući ga, dajući mu neku formu, ili – obratno – o tom da subjekt na neki način izlazi iz sebe sama i dolazi do predmeta? (BPS, str. 46–47) I, ako je o prvome riječ, o tome da predmet utječe na subjekt, da ga određuje, onda: što nam ti izvanjski predmeti komuniciraju (priopćuju) kad djeluju na nas – vlastita svojstva (kakvoće) ili nešto drugo, od tih svojstava različito? (BPS, str. 89) Ključno je za Boškovića (ideogenetsko, psihološko) pitanje postanka naših spoznaja – imaju li one podrijetlo u subjektu ili u (izvanjskom, realnom) objektu. O njihovu podrijetlu ovisi njihova narav i moguća objektivna, realna vrijednost.

Objektivnost spoznaje smatra Bošković posebnim njezinim svojstvom, a ne samom njezinom biti. (BPS, str. 11) Zato insistira najprije na bistru i detaljnu pojmu spoznaje, na njezinoj jasnoj, točnoj i potpunoj definiciji, iz koje će onda biti moguće deducirati i posebna njezina svojstva (među kojima i svojstvo objektivnosti). (BPS, str. 12–15) Odgovor na pitanje o nekom posebnom svojstvu spoznaje možemo naći samo u njezinoj naravi – je li to svojstvo u toj naravi sadržano i slijedi li iz nje ili ne slijedi. (BPS, str. 11) U tom smislu definicija spoznaje postaje prvim i najvažnijim problemom spoznajne teorije, upravo »srčikom« spoznajnog problema. (BPS, str. 19–21) Boškovića je metoda zato sljedeća: najprije definirati spoznajnu, odrediti njezinu bit (to je prvi korak u istraživanju problema spoznaje), a potom iz te definicije deducirati posebno svojstvo objektivnosti spoznaje, njezinu realnu vrijednost. (BPS, str. 12–15)

Boškovićev put do jasne i potpune definicije spoznaje uključuje dva koraka. U prvom koraku Bošković dokazuje da je spoznaja neko primanje izvana. U drugom koraku dokazuje da je posrijedi primanje upravo same forme izvanjskih predmeta, primanje samih njihovih stvarnih svojstava, kvaliteta. (Radi se dakle o komunikaciji forme, svojstava i kakvoća samih izvanjskih predmeta: djelujući na nas izvanjski nam predmeti komuniciraju sebe same, svoju formu, bit, i svoje kakvoće, svoja svojstva. Formalno jedinstvo spoznaje i predmeta, tom komunikacijom omogućeno i ostvareno, sama je bit spoznaje, njezina narav. To je osnovna teza Boškovićeve *Problema spoznaje*. Na toj tezi osniva on svoju obranu spoznajnog objektivizma i realizma.)

Da je spoznaja neko primanje izvana, Bošković dokazuje dvama argumentima: prvi argument polazi od sveopćeg zakona komunikacije svojstava u prirodi (i sastoji se od dva koraka), dok drugi polazi od sveopćeg (prirodnog) zakona da nema razvoja bez utjecaja (primanja) izvana.

Sva tijela u prirodi komuniciraju jedno drugome svoja svojstva i kakvoće. Toplina npr. prelazi s jednog tijela na druga, okolna tijela. Isto tako i hladnoća, svjetlost... Tijela su zapravo medij te komunikacije, sredstvo prenosa tih svojstava, kakvoća. (BPS, str. 55–58, 88) Sam Bošković pritom ističe da tijela mogu biti »dobri ili loši vodiči« (BPS, str. 57) pojedine kvalitete: »Ima tjelesa, koja zaustavljaju svjetlost, mjesto da je prenose. Tako isto sva tjelesa ne prenose na isti način valove zvuka. U tome je velika razlika. Međutim, to je sve sporedno. Glavno je to, da u svemiru ima međusobna komunikacija kvaliteta, i da te kvalitete prelaze preko tjelesa iz jednoga na drugi predmet.« (BPS, str. 57) Unatoč iznimkama, koje dakle i sam navodi, Bošković prihvaća komunikaciju svojstava kao sveopći zakon prirode (BPS, str. 57), kojem se ni čovjek ne može oteti. Kao tjelesno (a ne samo duhovno) biće i čovjek će dakle imati dijela u toj sveopćoj komunikaciji svojstava. I on će – kao i sva druga tijela u prirodi – primati impresije drugih, okolnih tijela (izvan njega sama). (BPS, str. 57–58)

To je prvi korak u prvom Boškovićevu argumentu u prilog tezi da je spoznaja neko primanje izvana. Upada u oči jasna silogistička struktura ovog koraka: gornja je premisa sveopći zakon komunikacije svojstava (posredstvom tijelâ), donja je premisa čovjek kao tjelesno biće, konkluzija je ta da i čovjek nužno sudjeluje u toj komunikaciji, primajući utiske (impresije) drugih tijela.

Drugi se korak u ovom Boškovićevu argumentu tiče načina na koji čovjek prima te impresije izvanjskih tijela. Struktura je argumenta opet silogistička. Gornja premisa glasi: svako biće prima na sebi svojstven način. Vosak prima oblik žiga mehanički. Živa bića primaju hranu organski (vitalno), pretrađujući je u vlastito tijelo i pretvarajući je u vlastitu energiju. (BPS, str.

58–59) To je »universalni zakon, po kojem svaki subjekt prima kvalitete na način sebi vlastit i poseban« (BPS, str. 59). Donja premisa glasi: čovjek je ne samo tjelesno i živo nego i spoznajno biće. Iz tih dviju premisa slijedi konkluzija: impresije okolnih predmeta čovjek prima ne samo na mehanički i organski nego i na spoznajni način, tj. tako da ih biva svjestan, da zna za njih. (BPS, str. 59–60, 88)

Time je, prema Boškoviću, dokazana teza o spoznaji kao primanju izvana. Kao tjelesno biće, čovjek dakle prima impresije drugih predmeta u prirodi. Kao spoznajno biće, čovjek te impresije prima na spoznajni način, tj. tako da ih biva svjestan.

Drugi je Boškovićev argument u prilog tezi da je spoznaja neko primanje izvana također silogističkog karaktera. Bošković polazi od toga da nijedno biće u prirodi ne dolazi do svoga savršenstva samo po sebi (bez ikakva utjecaja drugih, okolnih bića). U prirodi »ne možemo naći (...) nijedan primjer, gdje bi se koji predmet razvio bez vanjskog utjecaja«. (BPS, str. 79) To je sveopći zakon prirode – i gornja premisa u Boškovićevu argumentu. Donja je premisa u tom argumentu činjenica čovjekova spoznajnog razvoja, »fakat, svakome jasan, fakat uostalom običan i jednostavan, ali baš zato pun značenja (...) da se čovjek postepeno razvija u spoznaji« (BPS, str. 77). Rađamo se, u pogledu znanja, kao 'tabula rasa' i tek s vremenom stječemo svoje spoznaje. (BPS, str. 77–78) Iz tih dviju premisa (iz sveopćeg zakona da nema razvoja bez utjecaja izvana i iz činjenice čovjekova postupna spoznajnog razvoja, s početnim terminom u potpunu neznanju) slijedi zaključak da čovjek ne može spoznavati bez utjecaja izvana, tj. bez primanja impresija od okolnih tijela. (BPS, str. 78–80) Takav bi način razvoja bio neprirodan i utoliko stran čovjeku kao prirodnu biću.

Premisu da nema razvoja bez utjecaja izvana Bošković podupire i metafizičkim razlozima. Razvoj podrazumijeva nešto novo u dotičnom subjektu, čega u njemu dotad nije bilo, pa iz njega nije ni moglo nastati, nego izvana (gdje je već bilo): »Već je starima bilo poznato, da od ničega nema ništa. Ono, što nije, ne može ni dati nešto, inače bi slijedilo, da nešto može raditi i tada, kad nije – a to je *apsurd*. A dijete uistinu nema nikakve ideje i ono je tako lišeno toga bića, da o njemu možemo kazati: spoznajno ono je ništa. Ipak, s vremenom, ono dolazi do spoznaje i postaje ono, što nije bilo. Možda isključivo samo po sebi? Ali po sebi nema spoznaje; i kad bi dijete samo po sebi – bez ikakvog utjecaja – došlo do toga, to bi novo biće nastalo od ničega; drugim riječima ono ne bi imalo dovoljnog razloga bivstvovanja.« (BPS, str. 82, istaknuo D. Š.) Teza razvoja iz sebe sama (bez ikakva utjecaja izvana) uključuje dakle *apsurd* nastanka ni iz čega i u tom je smislu njoj oprečna teza (a to je gornja premisa Boškovićeva argumenta: teza da nema

razvoja bez utjecaja izvana) ne samo generalno važeća i induktivnim putem potvrđena nego i nužna, univerzalno istinita.

Boškovićeva teza da je spoznaja neko primanje izvana temelji se dakle na trima sveopćim zakonima i trima činjenicama. Prvi je od ta tri sveopća zakona generalizacija (kojoj sam Bošković nalazi protuprimjere – odmah ih potom proglašavajući nevažnima) da sva tijela u prirodi komuniciraju jedna drugima svoja svojstva. Spojena s činjenicom čovjekove tjelesnosti ta generalizacija rađa zaključkom da i čovjek sudjeluje u toj komunikaciji, primajući impresije drugih tijela. Drugi je sveopći zakon taj da svako biće prima na sebi svojstven način. Spojen s činjenicom čovjeka kao spoznajnog bića ovaj zakon rađa zaključkom da čovjek prima impresije drugih tijela na spoznajni način, tj. tako da ih biva svjestan. Treći je sveopći zakon metafizičkim razlozima potkrijepljena nužnost da nema razvoja bez utjecaja izvana. Spojena s činjenicom čovjekova postupna spoznajnog razvoja ta nužnost rađa zaključkom da čovjek ne može spoznavati (i u tom se smislu razvijati) bez utjecaja izvana, tj. bez primanja impresija od okolnih tijela. Tim trima silogizmima Bošković dokazuje tezu da spoznaja jest neko primanje izvana.

No ta je teza – kako je već naglašeno – samo prvi korak na Boškovićevu putu do jasne i potpune definicije spoznaje. Drugi korak na tom putu trebao bi pokazati da se pri tom primanju radi o samoj formi izvanjskih tijela, o samim njihovim stvarnim svojstvima i kakvoćama, a ne o nečemu drugome (kako tvrde idealisti i subjektivisti). Problem je dakle ovaj put sljedeći: ako i prihvatimo da tijela djeluju na nas i da tim putem primamo od njih neke impresije, znači li to (nužno) da su te impresije slične samim tim tijelima ili se možda od njih ipak razlikuju. U potonjem slučaju naša spoznaja ne bi imala objektivnu, realnu vrijednost, ona se ne bi podudarala sa svojim objektom, realnim predmetom izvan nas samih. U prvom pak slučaju njezina bi objektivna, realna vrijednost bila neupitna.

Bošković se opredjeljuje za prvu mogućnost i dokazuje da nam izvanjski predmeti komuniciraju sami sebe, tj. vlastitu formu, svojstva i kakvoće (a ne nešto drugo), tako da im naša spoznaja doista korespondira (u smislu sličnosti). Pritom se Bošković i ovaj put služi silogizmom. Polazi naime od sveopćeg zakona da svaka narav daje, komunicira sebe samu (vlastitu formu, bit) i ništa drugo osim sebe same (BPS, str. 90–93). Toplina komunicira toplinu (grije), hladnoća komunicira hladnoću (hladi) itd. Svaki je učinak sličan svome uzroku, i to ne u smislu kakve sporedne sličnosti, nego supstancijalno: »Tu nijesu *dvije različite naravi*, samo je jedna narav, koja postoji u dvjema [sic!] subjektima.« (BPS, str. 91) Zato je isključeno »da bi nam vanjski predmeti što drugo mogli priopćiti nego same sebe: svoje osebne vlastitosti.« (BPS, str. 93) Spoznaja dakle, kao primanje izvana, posljedica komu-

nikacije svojstava, u kojoj (kao tjelesna bića) nužno sudjelujemo, ne može biti primanje kakvih drugih kakvoća do upravo onih svojstvenih samim dotičnim tijelima. Djelujući na nas ta nam tijela nužno priopćuju vlastitu formu, bit, i vlastite kakvoće, a ne nešto čega u njima samima nema. Spoznaja se utoliko sastoji u nekoj asimilaciji (BPS, str. 103–119), u nekom jedinstvu forme – jedna te ista forma samog izvanjskog predmeta biva u spoznaji priopćena dotičnom subjektu (ne neka druga, nego upravo ta forma i te kakvoće, svojstvene samom tom predmetu). U formalnom pogledu zato, zaključuje Bošković, nema nikakve razlike između spoznaje i njezina predmeta (BPS, str. 94, 95, 102, 113, 114). Jedna te ista forma postoji fizički u samu predmetu, spoznajno u nama samima (kao subjektima spoznaje). To su dva različita načina postojanja (fizički i spoznajni), ali jedna te ista forma. (BPS, str. 95, 102) Formalno jedinstvo spoznaje i njezina predmeta – to je za Boškovića bit spoznaje, njezina forma (njezin formalni princip). (BPS, str. 94, 109, 111, 113–116)

Tim načinom, u dva koraka, dokazujući najprije (silogističkim putem) da je spoznaja neko primanje izvana, a potom (opet silogizmom⁵) da je posrijedi primanje upravo same forme izvanjskih predmeta, njihove biti, i samih njihovih svojstava, Bošković dolazi do »najformalnije tačke spoznaje« (BPS, str. 111), do njezine biti, a to je formalno jedinstvo spoznaje i njezina predmeta: u formalnom pogledu spoznaja se ne razlikuje od svoga predmeta, njezina forma i forma njezina predmeta zapravo su jedna te ista forma.⁶ A ako je tome tako, na koji bi se onda način moglo i pomisliti da se izvanjska tijela razlikuju od naše spoznaje o njima i da naša spoznaja dakle nema objektivnu, realnu vrijednost? Ne protuslovi li ta pretpostavka upravo samoj definiciji spoznaje, njezinoj naravi, koja se i sastoji upravo u sličnosti, od-

⁵ Gornja premisa: svaka narav komunicira sebe samu, tj. vlastitu formu i vlastite kakvoće, svojstva. Donja premisa: spoznaja nastaje komunikacijom izvana, ona je neko primanje izvana. Konkluzija: u toj komunikaciji izvanjski nam predmeti ne komuniciraju ništa drugo do vlastitu bit i vlastita svojstva (spoznaja je dakle primanje same forme i stvarnih svojstava dotičnih izvanjskih predmeta).

⁶ Ovdje nije potrebno posebno upozoravati na (držim, prilično očite) nedostatke Boškovićevih silogizama. No, prigovoriti se može i njegovu postupku u cjelini, kako to čini npr. Jelašić: »U stvarnom provođenju glavne misli svoga zadatka postupa [sc. Bošković] dakako u duhu svoga načelnog [sc. skolastičkog] stanovišta deduktivno, što se vidi i u samoj podjeli obrađenoga gradiva. Tako mu prvo poglavlje I. dijela počinje naslovom 'Definicija spoznaje', koju označuje kao 'glavni problem. To je zapravo srčica modernog problema'. Držim, da takav postupak u metodi nije dobar, jer, ako definirati spoznaju znači ući u 'glavni problem', onda je definicija spoznaje, pretpostavivši, da je ona doista po svim logičkim zahtjevima i provedena, na početku same rasprave nužno po svojoj naravi već i riješila problem« (usp. Jelašić, F., »Dr. Hijacint Bošković: Problem spoznaje, Zagreb, 1931., izdanje 'Duhovnog života', str. 1–243«, *Nastavni vjesnik*, knjiga XL, Zagreb, 1931/1932, str. 98).

nosno u formalnom jedinstvu s predmetom? To je smisao Boškovićeve prigovora modernoj filozofiji subjektivizma i idealizma: onaj tko zna samu bit spoznaje ne može dvojiti o njezinoj objektivnosti i realnoj vrijednosti. Sama narav spoznaje svjedoči u prilog objektivnoj, realnoj njezinoj vrijednosti (BPS, str. 108-109) i »samo onaj može zaniijekati njezinu vrijednost, koji nema pojma o njezinoj naravi« (BPS, str. 119). »To je njezina narav, da nam predstavlja realni svijet. Posumnjati u tu narav znači: uopće ne poznavati je.« (BPS, str. 136)

To je osnovna teza Boškovićeve *Problema spoznaje*: teza formalnog jedinstva spoznaje s njezinim predmetom. Na toj tezi osniva Bošković svoju obranu spoznajnog subjektivizma i realizma pred modernim subjektivizmom i idealizmom, i to neposrednim zaključkom: ako su forma spoznaje i forma njezina predmeta jedna te ista forma, a jesu (po samoj naravi spoznaje), onda je naprosto nemoguće da spoznaja ne bi bila nalik na svoj predmet (što tvrde subjektivist i idealisti) i da ne bi imala objektivne, realne vrijednosti.

Pod modernom filozofijom Bošković razumije novovjeki idealizam i subjektivizam. Korijene tom idealizmu nalazi u renesansnom »otkriću čovjeka«. (BPS, str. 66) Ocem moderne filozofije smatra Descartesa (BPS, str. 67),⁷ ali se u svojoj kritici okomljuje najviše na Kanta.

Modernoj filozofiji Bošković zamjera najprije metodološki apriorizam. Ona, prema Boškoviću, pristupa problemu spoznaje bez ikakve psihologijske analize, ne brinući se kako da psihološkim refleksijama opravda svoje idealističko stajalište i ne osvrćući se na psihološke činjenice naše duše, polazeći tako od arbitrarnih i nedokazanih principa ili pretpostavki. (BPS, str. 11-12) Moderni filozofi ne ispituju psihologiju spoznaje i drže da je problem spoznaje iznad i izvan psihologije, da ga je moguće riješiti bez psihologije. (BPS, str. 11-12) Njima nasuprot Bošković drži da je psihologijska analiza jedini put do rješenja problema spoznaje. (BPS, str. 11-12) Refleksivnim putem treba ispitati što se događa u nama kad spoznamo. (BPS, str. 19-21) Refleksijom nad vlastitim doživljajem spoznaje treba doći do njezinih manifestacija, koje su zapravo jedini put do same njezine biti. (BPS, str. 19-21) To je, dakako, induktivna metoda (koja polazi od promatranja vlastitih spoznajnih doživljaja i od refleksivnim iskustvom utvrđenih činjenica vezanih uz te doživljaje) i u tom je smislu upravo suprotna gore opisanoj apriorističkoj metodi (koja to iskustvo i te činjenice zanemaruje). No, koliko god Bošković zamjerao modernoj filozofiji upravo nedostatak (induktivne) metode psihologijske analize, toliko se ni sam ne služi tom metodom (u svojim argumen-

⁷ Usp. također Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, posebni otisak iz III. knjige Hrvatskog Socijalnog Tjedna, Zagreb, 1939, str. 4.

tima i dokazima). Kako je već pokazano, Boškovićeva je metoda izrazito deduktivna (silogistička), a kad se u njegovim silogizmima gornja premisa i temelji na generalizaciji (a ne možda na kakvim metafizičkim razlozima), posrijedi je vanjsko iskustvo, a ne psihologijska analiza, refleksija – sveopći zakon komunikacije tjelesnih svojstava nije nikakva psihička (unutarstvjesna) manifestacija spoznaje, niti je to sveopći zakon da u toj komunikaciji tijela komuniciraju vlastitu formu, pa ni sveopći zakon da svako biće prima na sebi vlastit način. U samim Boškovićevim dokazima refleksivno utvrđenim činjenicama mogu se smatrati tek činjenica da jesmo spoznajna bića i činjenica da se u svome znanju postupno razvijamo. Te činjenice doista imaju udjela u Boškovićevu dokazu da se bit spoznaje sastoji u formalnom njezinu jedinstvu sa svojim predmetom, ali se ne može reći da je ta bit iz njih (dakle, iz psihologijske analize doživljaja spoznaje) izvedena. Naprotiv, izvedena je 'izvana', iz prirode, iz 'sveopćih prirodnih zakona' (komunikacije svojstava i sličnosti učinka uzroku). Boškovićeva se psihologijska analiza svodi dakle tek na dvije činjenice svijesti (izostavimo li one koje Bošković spominje, ali nemaju udjela u samoj njegovoj metodi, u samim njegovim dokazima i argumentima – npr. činjenica težnje za znanjem), pri čemu ni te dvije ne uspijevaju svojim udjelom u Boškovićevim dokazima dati tim dokazima karakter induktivne metode – da o nekakvoj psihologiji spoznaje i ne govorimo. Boškovićev put do pojma i definicije spoznaje nije put psihologijske analize. Ono što on smatra 'najvećom pogreškom idealističke filozofije' (BPS, str. 12), manjak psihologijske analize, zapravo bi se moglo prigovoriti i njemu samu.

No, u kritici moderne filozofije Bošković se još više okomljuje na njezino nastojanje da problem objektivnosti i realne vrijednosti naše spoznaje riješi bez prethodno definiranog samog pojma spoznaje. Takav pristup vodi u kaos, zbrku. (BPS, str. 111, 116, 136, 166)⁸ Moderna misao vrluda. (BPS, str. 178, 179, 220) Nedostaje joj neophodna hladnoća i smirenost distancirana promatranja. (BPS, str. 10) Živa i intenzivna rasprava o problemu spoznaje, pluralizam različitih mišljenja i sudova, tolika nesuglasja i razilaženja što ih nalazimo u modernoj filozofiji, za Boškovića su posljedica 'krajnjeg nerazumijevanja predmeta' (BPS, str. 112, 136) i 'velike površnosti' (BPS, str. 188). Taj »metež«, »nervoza« (BPS, str. 9–11, 166) i »ponor nečuvenih apsurdna« (BPS, str. 173), te »čudne i nimalo uvjerljive konkluzije« (BPS, str. 237), posljedica su manjka zdrave metode. (BPS, str. 9–11) A zdrava je metoda ta da se najprije istraži bit same spoznaje, tek potom – na temelju

⁸ O kaosu moderne filozofije Bošković govori i u: *Nove struje u modernoj filozofiji*, izdanje dominikanske naklade »Istina«, Zagreb, 1934, str. 3–4.

njezine biti – posebna njezina svojstva (primjerice, njezina objektivnost i realna vrijednost). (BPS, str. 11) Da se tako postupilo, da se najprije istražila bit spoznaje, do diskusije o njezinoj objektivnoj, realnoj vrijednosti ne bi ni došlo, jer bi sam uvid u tu bit očitovao upravo besmislenost subjektivizma i idealizma – kako bi se, naime, spoznaja mogla razlikovati od svoga (realnog) predmeta kad ona po naravi svojoj dijeli sa svojim predmetom jednu te istu formu? (BPS, str. 108–109, 119, 136) U svjetlu Boškovićeve dokaza objektivne i realne vrijednosti ljudske spoznaje samo pitanje o njezinoj objektivnoj i realnoj vrijednosti – ‘danas nedvojbeno najvažnije pitanje u filozofiji’ (BPS, str. 11) – pokazuje se dakle upravo besmislenim. Ne treba stoga čuditi otvoreno Boškovićevo razočaranje modernom filozofijom (BPS, str. 237), koja glavninu svog interesa posvećuje upravo tome besmislenom problemu: »malo (...), sasma malo, dubokog filozofiranja i shvaćanja samog predmeta« – tako Bošković kvalificira moderni idealizam (BPS, str. 112).

Posebno je u svojoj kritici moderne filozofije Bošković oštar prema Kantu, za kojega tvrdi da se ni najmanje nije potrudio obrazložiti, dokazati svoje teze (BPS, str. 49–50, 54, 82, 144, 170), nego polazi od arbitrarnih postavki (BPS, str. 144, 169, 188) i unaprijed – bez ikakva dokaza, nekritički (BPS, str. 54, 55, 144, 169, 170) – naprosto odbacuje svaku pretpostavku realne vrijednosti naše spoznaje, tj. samu ‘mogućnost da predmet dođe do nas’ (BPS, str. 47, 54). Kantova je filozofija uštrcala *otrov* u modernu misao, otrov agnosticizma, subjektivizma (BPS, str. 166–167). Bošković se pita za služi li uopće Kantova nekritičnost i naivnost »da se razborit čovjek osvrne na čudne i nemoguće njegove premise, koje bez dokaza i bez uvjerljivosti, postavlja u svojoj nekritičkoj kritici?« (BPS, str. 169–170).

Modernoj filozofiji, koju odbacuje kao promašenu, konfuznu, pa i otrovnu⁹, Bošković suprotstavlja tomizam. Uzrok vrludanju moderne misli nalazi se upravo u nepoznavanju prave skolastičke filozofije: »Poznato je, da modernim filozofima nije nikako bila poznata prava skolastička filozofija i da

⁹ Teza o otrovu idealizma i subjektivizma što ga je u modernu filozofiju uštrcao Kant (BPS, str. 166–167) poprima ozbiljniji smisao smjestimo li je u kontekst jedne od osnovnih Boškovićevih teza u *Filozofskim izvorima fašizma i nacionalnog socijalizma*: »ekstremni totalitarizam [sc. fašizam i nacionalni socijalizam] u kojem se konačno uništava osobnost čovjeka, imade svoj konačni izvor u onoj zabludi, po kojoj čovjek gubi smisao za realnost i svodi svoje sudove na subjektivni izvor, a zove se idealizam ili subjektivizam.« (usp. Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, posebni otisak iz III. knjige Hrvatskog Socijalnog Tjedna, Zagreb, 1939, str. 9). O toj Boškovićevoj raspravi usp. Strčić, Petar, »Život i djelo dominikanca dr. Hijacinta Boškovića«, u: Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Dom i svijet, Zagreb, 2000, str. 85–102. Usp. također Dadić, Borislav, »Filozofski temelji totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća u misli Hijacinta Boškovića«, *Obnovljeni život*, vol. 58, br. 1, Zagreb, 2003, str. 23–33.

nijesu poznavali pravoga rješenja, koje su tom problemu dali Aristotel i sv. Toma. (...) mi se ne čudimo, da je današnja filozofija, uz takvo neopravdano neznanje, došla do takvih konkluzija, da joj je već nemoguće izaći iz kaosa zbrke i konfuzije.« (BPS, str. 116) Ako principi prave skolastičke filozofije i nisu u naše moderno doba poznati, oni svejedno »ostaju stalni i istiniti« (BPS, str. 116). Dapače, ne treba im ništa dodavati – zalažući se za razvijanje naše kulture i 'stvaranje naše rasne filozofije' (BPS, str. 5), Bošković ističe da njezino obilježje »nije u tome, što bi tobože usvojila neke posebne, sebi vlastite teze (...), već specijalna nota te buduće naše filozofije mora biti u tome, što će vječnim utvrđenim istinama dati svoje narodno ruho i zaodjenuti ih u duh svoga vlastitog izražaja.« (BPS, str. 5–6) Boškovićev tradicionalizam (nasuprot modernizmu od renesanse i Descartesa naovamo), njegov strogi, čisti tomizam možda je najbolje okarakterizirao upravo Zimmermann u svojoj recenziji *Problema spoznaje*: »dovoljno [je] poznavati i prikazati realizam Aristotela i Tome – valjda prema famoznoj formuli: ili je novi realizam sadržan u starome ili nije: ako jest, suvišan je, ako nije, nevaljan je!« (Z32, str. 487) (Novi realizam, što ga Zimmermann na ovom mjestu spominje, nastoji idealističku i subjektivističku poziciju nadići usvojivši prethodno moderni pristup problemu spoznaje i uvažavajući rezultate suvremene, posebno psihologijske eksperimentalne znanosti.)

Ukratko, Boškovićeva je pozicija u *Problemu spoznaje* naglašeno tomistička,¹⁰ i to ne samo u tom smislu da drugih, modernih filozofskih nazora ne priznaje nego i u tom smislu da se drži tradicionalne skolastičke metode silogizma, koja je modernom noetičkom pristupu posve strana.

Polemika

Zimmermannov je sud o Boškovićevu *Problemu spoznaje* sasvim negativan. (Z32, str. 482) Boškovićeva knjiga ne samo da je »naučno nevaljana« (Z33, str. 169), ne samo da ne dolazi u obzir kao znanstvena (Z32, str. 485) nego ona ne dolazi u obzir ni kao znanstvenopopularna knjiga: »...naučno popularni prikaz ovako kompliciranih i suptilnih problema morao bi u prvom redu da raščlani svu problematiku, da ju genetički protumači, da sve poj-

¹⁰ Boškovićev strogi tomizam ističu Vereš, Jurčević i Macan. Usp. Vereš, Tomo, »Bošković, Hijacint (Ante)«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1989. Usp. također Jurčević, Marijan, »Hijacint (Ante) Bošković, OP. – teolog i filozof (1900–1947)«, u: Bogović, Mile (ur.), *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije*, Kršćanska sadašnjost / Teologija u Rijeci, Zagreb / Rijeka, 1999, str. 133, 135. Usp. također Macan, Ivan, »Neoskolastika u Hrvatskoj od 1874. do 1945.«, u: *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije*, Institut za filozofiju, Zagreb, 2000, str. 345.

move razbistri i sve nazore osvijetli – na taj način, da čitalac postane orijentiran o današnjem stanju nauke. Namjesto da je u tom smislu popularna, ova knjiga ne zadovoljuje niti jednome od navedenih uslova.« (Z32, str. 483)

Predmet Zimmermannove kritike uglavnom je, prvo, nekorektan Boškovićev odnos prema drugim (neskolastičkim) filozofskim nazorima i, drugo, zastarjelost Boškovićeve pristupa problemu spoznaje. Uz kritiku Zimmermannova dva teksta o Boškovićevoj knjizi sadrže i preporuku: što se tiče odnosa prema drugim filozofskim nazorima, Zimmermann preporučuje konkordistički pristup (Z32, str. 487) i metodu imanentne kritike (Z32, str. 488; Z33, str. 180), dok po pitanju pristupa problemu spoznaje preporučuje razlučivanje problema objektivne od problema realne vrijednosti spoznaje i dokazivanje najprije objektivizma pa potom i realizma (Z32, str. 485–488; Z33, str. 175–176, 179–180).

Boškovićev je odnos prema drugim (neskolastičkim) filozofima obilježen »neukusnim ispadima« (Z33, str. 170),¹¹ što posebno dolazi do izražaja kad je riječ o Kantu, koji da 'poput *malog djeteta* postavlja neispitane i nedokazane teze, arbitrarno presuponirajući i zadovoljavajući se *konfuznim* pojmom, tako da po svojoj *naivnosti* i ne zaslužuje da se razborit čovjek osvrne na njega, niti na sva ta idealistička *naklapanja*, u kojima susrećemo čudne i nečuvene izraze i pojmove, koje ni najokretniji dijalektik ne može *prožvakati*' (usp. Z33, str. 170). Zimmermannov je komentar tih Boškovićevih 'ispada' 1933. g. sljedeći: »Knjigu sa takovim načinom pisanja zaista ne smatram podesnom za opću filozofsku naobrazbu.« (Z33, str. 171) No šest mjeseci prije tog komentara i sam je na jedan od tih Boškovićevih 'ispada' odgovorio istom mjerom (dakle, 'ispadom', 'nepodesnim za opću filozofsku naobrazbu'): »Kako vidimo, toga naklapanja i žvakanja imade i izvan idealizma« (Z32, str. 485) – aludirajući, naravno, na Boškovića. Zimmermannov je motiv u tim komentarima i reakcijama na Boškovićeve 'neukusne ispaste', s jedne strane, njegova briga za skolastičku filozofiju, koju je »najvećim naporima čitavoga svog života usvojio« (Z32, str. 482), s druge pak strane, veoma visok njegov sud o Kantovoj filozofiji (usp. npr. ON1, str. 13b, gdje Zimmermann ističe Kanta i Aristotela kao »dva najveća umnika u povjesnici filozofije«). Zimmermannovim riječima, s jedne strane: »Ako skolastici hoće da se njih i njihovu filozofiju s poštivanjem priznaje, onda se to najmanje može postići s ovako nekvalificiranim napadajem protivnika.« (Z33, str. 171), s druge strane: »jednako mi se buni naučni etos, kad vidim kako jedna skolastička knjiga istupa proti nekome, tko se ipak naziva – *Kant*.« (Z32, str. 482).

¹¹ Zimmermann veoma oštro reagira na te Boškovićeve »neukusne ispaste«. Jelašić međutim tek ukratko spominje Boškovićev »zanimljivi, mjestimice temperamentni stil i način izražavanja« (usp. Jelašić, F., nav. dj., str. 97).

No, neovisno o tim 'neukusnim ispadima', kad ih i ne bi bilo, Bošković »u problematiku unosi iskrivljene prikaze i pojmovne konfuzije« (Z33, str. 170) – Kanta npr. »prikazuje nejasnim, nepovezanim, površnim i iskrivljenim načinom« (Z33, str. 181). Prije svega, Boškovićev prikaz Kantove noetike u pojmovnom je pogledu konfuzan i kaotičan. Bošković miješa neke osnovne Kantove pojmove s istoimenim, ali značenjski bitno drukčijim skolastičkim pojmovima. U skolastici npr. univerzalnost znači primjenjivost, pridijevnost jedne te iste (pojmovne) forme mnogim pojedinim predmetima (Z33, str. 176), dok Kant govori o univerzalnosti sudova u smislu njihova beziznimna važenja za svaki, pa i neopaženi slučaj (Z33, str. 176). Ta dva sasvim različna pojma Bošković međusobno miješa (Z33, str. 176) i govori o univerzalnosti u Kanta kao da je posrijedi univerzalnost pojmovnih formi (njihova pridijevnost mnogim pojedinim predmetima), a ne univerzalnost sudova (njihovo beziznimno važenje). Osim toga, u Boškovićevu je prikazu Kanta univerzalnost pogrešno povezana s razumom, a ne s apriornošću (određenih razumskih, ali i opažajnih, zornih formi). (Z33, str. 177) Dapače, pogrešno je shvaćen i sam pojam apriornosti (»osnovni Kantov pojam« – Z33, str. 177) kao da bi posrijedi bila »neovisnost od *vansubjektivnih predmeta*« (Z33, str. 177) – u Kanta međutim apriornost znači nešto drugo (naime, neovisnost o građi dobivenoj putem osjetâ, utisaka – Z33, str. 172). Boškoviću nije jasan ni Kantov pojam objektivnosti – on taj pojam brka sa skolastičkim pojmom objektivnosti u smislu »ovisnosti od izvansvijesnih predmeta« (Z33, str. 174) i »neovisnosti od suda« (Z33, str. 177). U Kanta, međutim, objektivnost znači neovisnost »nužnih i univerzalnih sudova od pojedinačnog subjekta i njegove osjetilne svijesti« (Z33, str. 174), posve neovisno o tom 'nastaju li putem osjeta spoznajne forme izvansvijesnih predmeta' (Z33, str. 175). Ni pojam forme, u smislu Kantovih razumskih i zornih formi a priori, nije u Boškovićevu prikazu jasno razgraničen spram 'skolastičkog pojma forme – koliko je spoznajni učinak izvansvijesnih predmeta' (Z33, str. 174). Ukratko, Boškovićev prikaz Kantove noetike vrvi pojmovnim zavrzlamama (i to kad je riječ o nekim temeljnim Kantovim pojmovima, poput pojma univerzalnosti, apriornosti, objektivnosti, forme): »Od svih je ovih pojmova u knjizi nastao kaos«. (Z33, str. 177)

Boškovićev prikaz Kantove noetike iskrivljen je uz to i u smislu sasvim pogrešno shvaćena Kantova pristupa noetičkom problemu, tj. načina na koji Kant postavlja (formulira) problem spoznaje. Kant naime polazi od razlike između subjektivnih i objektivnih (nužnih, univerzalnih) sudova (Z33, str. 174) i od činjenice postojanja potonjih, pri čemu ga zanima uvjet njihove mogućnosti: kako su ti objektivni (univerzalni i nužni) sudovi mogući, što ih to čini mogućima? (Z33, str. 173–174) To je problem objektivnosti kako ga

formulira Kant. Sud je objektivniji ako ne ovisi o građi dobivenoj putem sjetilnih utisaka – tek u toj svojoj neovisnosti o toj građi može on biti nužan i univerzalan (Z33, str. 172). Sud je subjektivniji ako ovisi o građi dobivenoj putem sjetilnih utisaka – takav sud ne može biti nužan ni univerzalan. Problem objektivnosti, kako ga je Kant formulirao, ne tiče se dakle odnosa ovisnosti ili neovisnosti o izvansvjesnoj realnosti, nego odnosa ovisnosti ili neovisnosti o (unutarsvjesnoj, usvjesnoj) sirovoj građi sjetilnih utisaka. (Z33, str. 174) To je polazno Kantovo pitanje: odnos nužnih i univerzalnih sudova spram sirove građe dobivene osjetom, njihova objektivnost, u čemu se ta objektivnost sastoji, odnosno u čemu se sastoji sama njezina mogućnost – i odgovor: u neovisnosti tih sudova o (subjektivnoj) građi dobivenoj putem sjetilnih utisaka (kad bi o toj građi ovisili, bili bi i sami subjektivni, kontingentni i partikularni). Tek po rješavanju tog pitanja slijedi i pitanje o mogućnosti spoznaje izvansvjesnih predmeta (stvari o sebi). (Z33, str. 175) Odluka o tom potonjem pitanju nije polazna pretpostavka, nego dolazi kao rezultat istraživanja. (Z33, str. 175) Problem realizma (pitanje mogućnosti spoznaje izvansvjesnih predmeta) i problem objektivizma (pitanje mogućnosti nužnih i univerzalnih sudova) dva su različita problema (prvi se tiče odnosa između naše spoznaje i izvansvjesne stvarnosti, drugi se tiče odnosa između naših nužnih i univerzalnih sudova, na jednoj strani, i sirove građe koju dobijemo putem osjeta, na drugoj strani), pri čemu problem objektivizma prethodi problemu realizma. Na toj razlici i na tom redosljedu Zimmermann insistira u svim svojim djelima, pa tako i u polemici s Boškovićem.¹²

Ovakav je noetički pristup Boškoviću sasvim stran. Bošković ne razlikuje problem objektivnosti od problema realne vrijednosti naše spoznaje: »Objektivizam je u knjizi pomiješan s realizmom« (Z33, str. 176). Slijedom toga polazno Kantovo pitanje objektivnosti naših nužnih i univerzalnih sudova, pitanje njihova odnosa ovisnosti ili neovisnosti o sirovoj građi dobivenoj putem sjetilnih utisaka, ostaje u Boškovića netematizirano i sva problematika svedena na problem odnosa ovisnosti ili neovisnosti o izvansvjesnim predmetima, na problem realizma, 'komunikacije svojstava i same forme izvanjskih predmeta'. (Z33, str. 175) Iz Boškovićeve prikaza čitatelj »ne doznaje, kako je problem postavio sâm Kant«. (Z33, str. 174) To Zimmermann

¹² Među interpretatorima Zimmermannove noetike razliku između ta dva problema jasno ističu Kusić i Devčić. Usp. Kusić, Ante, *Stjepan Zimmermann kao filozof*, habilitacijska radnja, Zagreb, 1965, str. 45–60. Usp. također Devčić, Ivan msgr., »Zimmermannovo opravdanje racionalne metafizike«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 36–39.

naziva »polaznom konfuzijom« Boškovićeve prikaza, shvaćanja, pa tako i njegove kritike Kanta. (Z33, str. 175) O Kantu »ne može da bude metodički ispravne kritike, kad se pravo njegovo polazno stajalište iskrivi« (Z33, str. 175), kao da je posrijedi samo pitanje realizma, a ne u prvom redu objektivizma pa potom i realizma: »na taj se način kritikom niti ne dohvata od Kanta postavljena problematika.« (Z33, str. 175)

Svoje razmatranje Boškovićeve prikaza i kritike Kantove noetike Zimmermann zaključuje sljedećom poraznom ocjenom: »Knjiga se na nebrojeno mjesta nesuvislo navraća na Kanta i napada ga, a njegove nazore tek površno dodiruje; osnovne pojmove međusobno i terminološki konfundira, i zato već samim time postaje naučno i instruktivno nemoguća.« (Z33, str. 178)

Uz nekorektan odnos prema drugim, neskolastičkim filozofskim nazorima (kako u smislu 'neukusnih ispada' tako i u smislu iskrivljenih prikaza, posebno pak s obzirom na Kanta), Zimmermann Boškoviću zamjera i zastarjelost pristupa spoznajnom problemu. Prema Zimmermannu u pitanju univerzalnih pojmova najnovija se (izvanskolastička) nauka o spoznaji vraća na stari aristotelovsko-skolastički realizam, kao što se i najnovija psihološka nauka o poimanju (i uopće: o mišljenju) – posebno würzburška škola eksperimentalne psihologije – sve više približava tomističkoj psihologiji (Z32, str. 488), tako da skolastika početkom i sredinom dvadesetog stoljeća uporišta svome realizmu može naći i u suvremenoj noetici, odnosno psihologiji.¹³ U tom smislu između staroskolastičkog i novoskolastičkog realizma postoji kontinuitet (Z32, str. 488): u principu, ta dva realizma zastupaju istu poziciju, istu tezu. Ali jednako tako postoji među njima i znatna razlika: u srednjem je vijeku problem realnosti bio ograničen na problem univerzalnih pojmova te je zapravo već pretpostavljao transsubjektivno realnu egzistenciju, koja u najnovijoj nauci o spoznaji postaje ishodišnim problemom. (Z32, str. 488) Znatno je dakle izmijenjen sam pristup problemu – toliko da se u današnjem vijeku problem realnosti ne može rješavati tradicionalnim, staroskolastičkim načinom, niti je idealizam u današnjim njegovim oblicima moguće pobijati tezom sveopće komunikacije svojstava (Z32, str. 483) i u tom je smislu Boškovićev pristup noetičkom problemu zapravo anakronizam. U noetičkom je pogledu aristotelovsko-skolastički realizam metodički i

¹³ Teza približavanja najnovije filozofije tradicionalnim tomističkim stavovima dominantna je teza Boškovićevih *Novih struja u modernoj filozofiji* (usp. Bošković, Hijacint, *Nove struje u modernoj filozofiji*, izdanje dominikanske naklade »Istina«, Zagreb, 1934), a i u *Filozofskim izvorima fašizma i nacionalnog socijalizma* ima ta teza važnu ulogu (usp. Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, posebni otisak iz III. knjige Hrvatskog Socijalnog Tjedna, Zagreb, 1939, str. 24–25).

sadržajno daleko uznapredovao u odnosu na srednji vijek, kao što je u psihologijskom pogledu uznapredovala i moderna psihologija mišljenja (Z32, str. 488), tako da 'zaustavljanje na srednjovjekovnom sistemu s ignoriranjem daljnjeg naučnog razvitka predstavlja zapravo petrificiranje nauke, nekakav historijski dogmatizam, koji bi zahvatio i tečevine neoskolastičkog umovanja' (Z32, str. 488) i »kad g. B. drži da se nije trebalo obazirati na *savremenu psihološku nauku*, naročito Külpeove škole (iz koje su proizašli i prvi skolastički psiholozi: Fröbes, Gemelli, Lindworsky...), i naročito na Külpeovu, Messerovu, Geysеровu kritiku kantizma, – onda to znači prekidati vezu s napretkom nauke.« (Z33, str. 179) Ukratko, Zimmermann i Bošković bitno se razlikuju u prosudbi novovjeka (moderne) filozofije i, uže, noetike: dok Bošković drži da je moderna noetička misao vođena u osnovi besmislenim pitanjem objektivne (realne) vrijednosti naše spoznaje, Zimmermann u toj misli prepoznaje velik napredak kako u metodičkom tako i u sadržajnom smislu – napredak u tijeku kojega problem spoznaje biva formuliran na nov i znatno drukčiji način, što zahtijeva nova i znatno drukčija rješenja (nov i znatno drukčiji realizam, koliko god i dalje realizam – dapače, realizam aristotelovsko-skolastičke provenijencije). Iz te perspektive Boškovićeva 'neobaziranje na današnje stanje nauke' (Z33, str. 170) Zimmermannu se pokazuje kao ogroman nedostatak: »ako koja knjiga ne bi na sve ove probleme iznosila nikoje nove poglede njihova rješavanja, sasvim je razumljivo da ona ne bi ni značila kakav novi znanstveni prilog. A opće obrazovnu vrijednost gubila bi onda, kad ne bi čitaocu omogućila jasnu i svestranu orijentaciju u savremeni stadij problematike. U oba smjera Boškovićeva je knjiga negativna.« (Z32, str. 488)

Kao što je Zimmermannova kritika Boškovićeva nekorektna odnosa prema drugim (neskolastičkim) filozofskim nazorima motivirana – kako smo vidjeli – ne samo respektom prema tim nazorima (pogotovo prema Kantu) nego i brigom za skolastičku filozofiju, tako je i Zimmermannova kritika Boškovićeva zastarjela pristupa problemu spoznaje motivirana ne samo respektom prema napretku što ga u noetici i psihologiji ostvaruje novovjeka, moderna misao nego i brigom da u tom pogledu ni skolastička tradicija ne zaostane: »Meni naime ne može biti indiferentno, da li će netko čitajući ovu knjigu pomisliti, da se današnja skolastika nije dalje pomakla od načina prikazivanja u toj knjizi« (Z32, str. 482). Zimmermannova se pozicija može – nasuprot Boškovićevu tradicionalizmu – nazvati modernističkom, ali ne u smislu napuštanja skolastičke filozofije, nego u smislu njezine reforme prema zahtjevima i ukupnom stanju suvremene noetičke (i psihologijske) nauke. Svrha te reforme bilo bi kritičko opravdanje peripatetičko-skolastičke filozofije, a ne njezino odbacivanje i prihvaćanje možda kojeg drugog suvreme-

nog nazora. Zimmermannovim riječima: »od Husserlove zasluge za suzbijanje psihologizma (u obrani logičkog, sadržajnog, objektivnog karaktera spoznaje) dalek [je] put do skolastičkog objektivizma i realizma, kako ga moja knjiga [sc. ON] zastupa. (...) od Külpeova stajališta u problemu realizma dalek [je] put do shvaćanja metafizike, kakovo je bitno skolastičkoj noetici. Ostaje dakle Geysler i Mercier, za kojima se moja knjiga [sc. ON] povodi (...), razlikujući se od njih time, što sam u njoj (kao i u knjizi »Kant i neoskolastika«) upravo na osnovi sustavne poredbе Kanta i Tome Akvinskog (Aristotela) nastojao da *prema ukupnom stanju današnje nauke kritički opravdam peripatetičko-skolastičku filozofiju.*« (Z33, str. 169, istaknuo D. Š.).¹⁴

Tri temeljna motiva Zimmermannove kritike Boškovićeve *Problema spoznaje* – respekt prema drugim filozofskim nazorima (nasuprot Boškovićevu nekorektnu odnosu prema njima), respekt prema napretku što ga u pogledu noetičke i psihologijske problematike donosi novovjeka misao (i s tim respektom povezan stanoviti modernizam, nasuprot Boškovićevu tradicionalizmu) te, konačno, briga za skolastičku filozofiju (u kontekstu tog napretka i tih, drukčijih nazora) – prepleću se u zaključnim rečenicama Zimmermannova osvrta iz 1933. g: »g. B-u je slobodno držati da je metodički valjan stari način kritike Kanta. Ali ja sam prigovorio knjizi zato, što ona Kanta prikazuje nejasnim, nepovezanim, površnim i iskrivljenim načinom; a neoskolastičke struje (unatrag tridesetak godina) ili nikako ne prikazuju ili u blijedoj, površnoj i nekritičkoj slici, s neobaziranjem na ukupni razvoj nauke i izvan skolastike. (...) Napadati protivnike skolastike samo zato što su protivnici, a hvaliti skolastičku knjigu samo poradi njezina stajališta, - to nisu kriteriji po kojima bih se ravnao u svojoj kritici. Jer kako nauku, jednako i kritiku ne smatram propagandom ni reklamom. Bio bih osobito zadovoljan da sam ovu knjigu mogao pohvaliti iz naučnih razloga, ali držim da ona može skolastici po svojoj nesolidnoj izradbi više škoditi nego koristiti. (...) Niti bi se prvi puta na knjigu obazirao, da ona ne predstavlja *skolastičko* stanovište, koje je kadro da po ovakovim knjigama stvara protiv sebe opravdano neraspoloženje« (Z33, str. 181).

¹⁴ Ovu crtu sveukupna Zimmermannova noetičkog nastojanja ističu Kusić, Zenko, Čehok, Oslić i Pavić. Usp. Kusić, Ante, nav. dj., str. 113–114. Usp. također Zenko, Franjo, »Kant u hrvatskoj filozofiji«, *Godišnjak za povijest filozofije*, 2 (2), Zagreb, 1984, str. 172–173. Usp. također Čehok, Ivan, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993, str. 28, 31, 62. Usp. također Oslić, Josip, »Zimmermannov neoskolastički pristup Jasperovu egzistencijalizmu«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 18. Usp. također Pavić, Željko, »Čovjekovo opstojanje između egzistencije i transcencije«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 90.

To su ključni motivi i predmet Zimmermannove kritike Boškovićeve *Problema spoznaje*. No, Zimmermannova dva osvrtu na tu knjigu – kako sam već naglasio – osim kritike uključuju i preporuku. Prije svega, Zimmermann preporučuje konkordističku metodu: »naučno istraživanje spoznajnog problema (...) mora da eksponira različne nazore (...) potrebno [je] iznositi i protivničke nazore, da se konkordističkom metodom (po uzoru Aristotela i Tome) eruira ono što je istinito.« (Z32, str. 487) Zimmermann doista u svim svojim noetičkim djelima – prije i poslije polemike s Boškovićem – uz vlastite stavove i argumente izlaže i mnoge druge noetičke nazore¹⁵: od empirizma (usp. npr. ON1, str. 72–87; TF, str. 110–120; NS, str. 79–86), racionalizma (ON1, str. 103–112; ON2, str. 208–216; TF, str. 120–125; NS, str. 86–88) i Kantova kritičkog ili apriorističkog subjektivizma te fenomenalizma (ON1, str. 112–136; KN, prvi dio; ON2, str. 217–248; TF, str. 125–139; NS, str. 89–98) do suvremenijih nazora novokantovskog subjektivizma (ON1, str. 150–155), pragmatizma (ON1, str. 157–159; ON2, str. 271–273; NS, str. 100), Euckenova spiritualističkog aktivizma (ON1, str. 160–164; ON2, str. 274–279), ontologizma (ON1, str. 167–169; ON2, str. 283–286) itd. No, treba primijetiti da i Bošković u *Problemu spoznaje* izlaže niz 'protivničkih' nazora: Kantov (usp. npr. BPS, str. 72–73, 82–83, 139–146, 150–153, 163–164, 166–167, 169–171, 216–218), Descartesov (BPS, str. 67–70), Berkeleyev (BPS, str. 103–107) itd. Zimmermannovi su prikazi međutim – u cjelini gledano – znatno korektniji i detaljniji od Boškovićevih. K tome, Zimmermannov je odnos prema prikazanim drugim (protivničkim) nazorima bitno drukčiji od Boškovićeve odnosa prema njima. Bošković ih – vidjeli smo već – odbacuje kao sasvim pogrešne i naprosto promašene. Zimmermannov je odnos prema njima znatno složeniji. On im dopušta da reformiraju njegovu (skolastičku) poziciju. No, o kakvoj je reformi pritom riječ? Zimmermannova polazna pozicija prema tim drugim, drukčijim noetičkim nazorima nije zapravo pozicija pune otvorenosti za različita mnijenja i pristupe spoznajnom problemu. Zimmermann svakako insistira na što boljem poznavanju raznih noetičkih nazora (i u tom se smislu može govoriti o stanovitoj otvorenosti njegova pristupa), ali je svrha tog upoznavanja s različitim noetičkim nazorima zapravo njihovo pobijanje i tim putem obrana vlastitog (skolastičkog) nazora.¹⁶ Zimmermannovo razmatranje subjektivističkih nazora (empirizma, racionalizma, Kantova kritičkog ili apriorističkog subjektivizma, pragmatizma itd.) završava njihovim pobijanjem i obranom skolastičkog objektivizma. (usp. ON1, str. 72–226; ON2, str. 78–292; TF, str. 69–138; NS, str. 34–107) Istim

¹⁵ Ovu značajku Zimmermannova pristupa ističe i Kusić (usp. Kusić, Ante, nav. dj., str. 56, 113).

¹⁶ Usp. o tom: Kusić, Ante, nav. dj., str. 113, i Čehok, Ivan, nav. dj., str. 31.

načinom Zimmermannovo razmatranje idealističkih nazora (Berkeleyeva, Kantova, Hegelova itd.) završava njihovim pobijanjem i obranom skolastičkog realizma. (usp. ON1, str. 227–318; ON2, str. 293–446; TF, str. 157–229; NS, str. 108–210) Vlastita se (skolastička) pozicija pritom mijenja, reformira, ali ne *prihvaćanjem* iz drugih nazora, nego upravo njihovim pobijanjem – to pobijanje naime, da bi uspjelo, zahtijeva reformu – te drukčije, protivničke nazore nije moguće pobiti (i vlastiti, skolastički nazor pred njima obraniti) s negdašnjih, davnašnjih, tradicionalnih, srednjovjekovnih, staroskolastičkih pozicija, nego je potrebna reforma tih pozicija. Zimmermannov je polazni motiv dakle u svojoj biti apologetski: obrana, očuvanje skolastičkog nazora (reformom u novoskolastički objektivizam i realizam, u tzv. novi realizam, nasuprot staroskolastičkom realizmu, koji je ‘u današnjem vijeku’ anakronizam). Zimmermannova polazna pozicija nije pozicija otvorenosti prema *različitim* noetičkim nazorima (i prihvaćanja iz njih svega što valja), nego pozicija obrane pred *protivničkim* nazorima (koliko god da joj je doista stran svaki oblik ignorancije, omalovažavanja: Zimmermannov respekt prema Kantu npr. neprijeporan je i iskren – to je respekt prema ozbiljnu protivniku, rivalu kojega treba ozbiljno shvatiti i dobro upoznati da bi ga bilo moguće svladati i pred njegovim se naletom obraniti). Ukratko, Zimmermannovu preporuku izlaganja protivničkih nazora s ciljem eruiranja onog što je istinito treba shvatiti u tom smislu da je istinitost skolastičkog nazora moguće *kritički opravdati* samo ako se ozbiljno shvate i dobro upoznaju protivnički nazori – drukčije ih naime nije moguće pobiti i tim pobijanjem eruirati, iznijeti na vidjelo istinitost novoga (reformiranoga) realizma. (Pogrešno bi bilo tu preporuku shvatiti u smislu pune polazne otvorenosti prema različitim noetičkim nazorima s ciljem prihvaćanja iz njih svega što valja – koliko god da sama njezina formulacija, pa i naziv ‘konkordistička metoda’ sugeriraju upravo taj smisao.)

Zimmermann nadalje – uz ‘konkordističku metodu’ – kad je riječ o drugim, protivničkim nazorima preporučuje i metodu imanentne kritike. Sam termin ‘imanentna kritika’ rabi na dvama mjestima: u svome prvom osvrtu na Boškovićevu knjigu (Z32) na str. 488 preporučuje ‘imanentnu kritiku protivničkih sistema konscijencijalizma, objektivnog idealizma i fenomenalizma’, dok u svome drugom osvrtu (Z33) na str. 180 spominje »imanentnu kritiku Kanta«. No, znatan dio tog drugog Zimmermannova osvrta na Boškovićev *Problem spoznaje* zapravo je kratak prikaz kritike Kanta kakva bi trebala biti – imanentna – i kakva u Boškovića nije. Zimmermann ističe da o Kantu »ne može da bude metodički ispravne kritike, kad se pravo njegovo polazno stajalište iskrivi, i na taj se način kritikom niti ne dohvata od Kanta postavljena problematika. Ispravna bi dakle bila samo ona kritika, koja bi otpočela s pi-

tanjem: *da li nas nužnost i univerzalnost sudova logički sili na neovisnost od opažajne svijesti (=apriornost)?*« (Z33, str. 175) Kritika Kanta mora se ticati problematike koju je sam Kant postavio, a ne neke druge problematike (kako se događa u Boškovića), ona mora početi od polaznog i glavnog problema Kantove noetike, od problema nužnosti i univerzalnosti sudova: je li taj problem doista moguće riješiti samo na način kako ga je riješio Kant (tezom apriornosti, neovisnosti o opažajnoj svijesti), dapače je li to Kantovo rješenje uopće ispravno, prihvatljivo. Boškovićeve je osnovna greška u kritici Kanta ta da polazi od »realne formacije« naše spoznaje. (Z33, str. 179) Teza »realne formacije« međutim može biti samo rezultat, a ne polazište kritike Kanta. (Z33, str. 179) Jer: »Kant ne priznaje da je izvansvijesna realnost 'formirana' kao što su spoznajni predmeti« (Z33, str. 179), tako da Boškovićeve kritika, polazeći od »realne formacije« (asimilacije), polazi zapravo od onoga što bi tek trebala – Kantu nasuprot – dokazati. Osim toga, Boškovićeve pretpostavka »realne formacije«, asimilacije metafizičkog je karaktera (»u smislu aristotelski-tomističkog hilemorfizma« – Z33, str. 180) i kao takva ne može se pokazati dobrim polazištem za noetiku: »*pojam spoznaje i njezine valjanosti (istine) ne smijemo metafizički deducirati. (...) Ne metafizički, nego psihološki i logički pojam spoznaje može nas uvesti u imanentnu kritiku Kanta.*« (Z33, str. 180) Imanentna kritika Kanta nalazi svoje ishodište u samim njegovim trima tezama: 'proti skepticizmu' – teza faktičnosti općevaljanih sudova, 'proti psihologizmu' – teza njihove objektivnosti i 'proti psihološkom idealizmu' – teza povezanosti naše svijesti (putem osjetâ) s izvansvijesnom i od svijesti nezavisnom realnošću. (Z33, str. 179) Njezina je zadaća najprije dokazati objektivizam (kako u pogledu izvanjskog iskustva tako i u pogledu idealnih sudova – nasuprot Kantovu apriorističkom subjektivizmu) potom i realizam (nasuprot Kantovu fenomenalizmu): »Kritika Kantova stanovišta ima dakle metodološki ovaj zadatak: najprije će utvrditi *objektivizam za vanjsko iskustvo*, za tim za spoznaje *idealnog reda*, a napokon će doći na *određivanje izvansvijesne realnosti.*« (Z33, str. 179) Takav odvojen pristup problemu objektivizma (na jednoj strani) i problemu realizma (na drugoj strani) motiviran je samim Kantovim načinom postavljanja spoznajnog problema (usp. npr. Z33, str. 175) i predstavlja zapravo metodološku osnovu Zimmermannove (reformirane skolastičke) noetike: u svim svojim noetičkim djelima – od ON 1918. do NS 1942. pa i kasnije, u polemici s Janžekovičem, 1960.¹⁷ – Zimmermann insistira na odvojenoj diskusiji tih dvaju problema upravo tim redoslijedom – objektivizam pa realizam. (To je

¹⁷ Usp. *Nova pot*, XII, 5–6, Ljubljana, 1960, str. 224–236 (drugo Zimmermannovo pismo Janžekoviču). O toj polemici usp. Kusić, Ante, nav. dj., str. 45–60.

ujedno i jedna od Zimmermannovih preporuka u polemici s Boškovićem – sljedeća koju ćemo razmatrati.) Korijen takvom Zimmermannovu metodološkom pristupu problemu spoznaje nalazi se dakle u njegovoj *imanentnoj* kritici Kanta i u tom smislu treba zaključiti da je Zimmermannova noetika u samoj svojoj koncepciji izrasla zapravo iz karaktera njegove (*imanentne*) kritike Kanta.¹⁸ Općenitije gledano, to bi značilo da princip imanentne kritike protivničkih nazora predstavlja zapravo princip prema kojem Zimmermann koncipira svoju noetiku. Pitanje je međutim koliko je Zimmermannova kritika protivničkih nazora baš uvijek imanentna, koliko ona baš uvijek, u svakom pojedinom slučaju doista polazi od pristupa svojstvena dotičnom nazoru i koliko uopće taj nazor poznaje – detaljno i u pravom njegovu svjetlu ili samo površno.¹⁹

Zimmermann preporučuje odvojeno razmatranje problema objektivizma i realizma: »Uzmemo li naime – po Kantu – spoznaj samu za sebe, i uzmemo li pitanje njezine objektivnosti (nužne i općenite sudove) u relaciji s osjetilnim sadržajima svijesti, a ne u relaciji s formama izvanstvjesnih predmeta, onda se od pitanja objektivnosti ima *odvojeno* postaviti pitanje izvanstvjesne realnosti i njezina bitna određenja.« (Z33, str. 176, istaknuo D. Š.)

¹⁸ Taj aspekt Zimmermannova odnosa prema Kantu ističu Zenko i Čehok. Usp. Zenko, Franjo, nav. dj., str. 172–173: »Kako vidimo Zimmermann ne prihvaća Kantovo rješenje postavljenog problema, ali pozitivno prihvaća njegovo takvo postavljanje problema. Ne samo to. Tijekom dugogodišnjeg razračunavanja s Kantom postupno ide sve dalje u koncesiji u navedenom smislu, tako da na kraju Kantov problem prihvaća kao ishodišni problem filozofiranja uopće, dosljedno i filozofiranja u skolastičko-aristotelovskom duhu. Prihativši problem spoznaje ishodišnim problemom filozofiranja, Zimmermann se daje na izgrađivanje *Opće noetike* kao fundamentalne, tj. kao utemeljujuće discipline što je, dakako, strano genuinom i tradicionalnom skolastičko-aristotelovskom duhu i sustavu /.../. Tu reformaciju skolastičkog sistema Zimmermann svjesno poduzima i izričito motivira upravo Kantovim pritiskom.« Usp. također Čehok, Ivan, nav. dj., str. 18: »na postavljanje problema u *Općoj noetici* presudno [je] utjecala recepcija Kantova djela neposredno po njegovoj smrti, a svakako prije prvih neoskolastičkih kritika.« Usp. također, ibid., str. 58: »Ako se prisjetimo da podnaslov Zimmermannova glavnina djela – *Opće noetike*, glasi: 'Teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti', onda postaje jasno da se temeljna filozofijska zadaća formulira na kantovski način.«

¹⁹ Usp. s tim u vezi što o Zimmermannovoj interpretaciji i kritici Jaspersa ističu Oslić i Pavić. Usp. Oslić, nav. dj., str. 30: »Na temelju rečenoga vidimo da je Zimmermann na mnogo mjesta pokušao 'montirati' skolastičko pojmovlje i shemu tumačenja na Jaspersovu filozofiju«. Usp. također Pavić, nav. dj., str. 122: »Tako se u konačnici ispostavlja da ni Stjepan Zimmermann, koji u metodologijskom pogledu neprestano primjenjuje svoju racionalno-metafizičku shemu tumačenja na Jaspersovo djelo, nije uspio pokazati onu otvorenost za komunikaciju, nego se u mnogim slučajevima zadržao na pukom etiketiranju Jaspersove pozicije. Time je izostao i onaj dijalog u kojem bi i Zimmermann i Jaspers mogli svakako dati veliki prinos odgonetanju šifri transcendencije na čovjekovu putu do sebezadobivanja i sebeusvajanja kao slobode. Monološki ton, koji često odzvanja Zimmermannovim interpretacijama, nije dopustio da se čuje glas Drugog, a time niti to da nešto važi protiv njega, odnosno protiv njegove vlastite filozofske pozicije.«

Problem objektivizma Zimmermann formulira kao pitanje ovisnosti našeg suda o dotičnim spoznajnim objektima: »*Da li su relacije sudnih sadržaja uslovljene spoznajnim objektom? (...) jesu li sudne relacije zaista fundirane u objektima?*« (Z32, str. 486) Pritom razlikuje opažajne od idealnih sudova: kad je riječ o opažajnim sudovima treba – nasuprot Kantovu apriorizmu – dokazati da su osjeti (raznim relacijama među njihovim sadržajima) formirani (u nešto određeno) prije bilo kakva suda (oni dakle nisu tek puka sirova građa, lišena svake forme – kao u Kanta) i da sinteza u sudu ovisi upravo o toj njihovoj prethodnoj formaciji; kad je pak riječ o idealnim sudovima, treba dokazati da u njima sinteza ovisi o idealnim njihovim predmetima.²⁰ Zimmermannovim riječima: »Protivno (...) Kantovu stajalištu ima kritika da (psihološki!) pokaže, kako su osjeti već sami po sebi određeni, i kako je od njihove 'formacije' (=raznih relacija) ovisna ujedinenost u sudu o njima. Osjetna je dakle formacija od samog suda neovisni njegov predmet; pa zato je u njemu fundirana nužnost i univerzalnost suda. Za tim ima kritika da pokaže, kako osim empirijskih ima i idealnih sudova, gdje ujedinenost nije ovisna od osjetâ, nego od idealnih predmeta.« (Z33, str. 177–178) Pritom se ni u prvom ni u drugom slučaju ne radi o izvansvijesnoj realnosti dotičnih (perceptivnih, odnosno idealnih) predmeta – njihovu izvansvijesnu realnost (postoje li oni izvan naše svijesti ili ne postoje i možemo li uopće to znati) treba razmatrati odvojeno od problema njihova odnosa prema našim sudovima (ovise li potonji o njima ili ne ovise). (Usp. npr. Z32, str. 485–486; također Z33, str. 174–175, 179–180) U dokazivanju objektivizma Zimmermann insistira na logičkom pristupu i odbacuje genetički (psihološki) pristup: »Da se na to pitanje odgovori, treba mu pristupiti *logičkim aspektom*, tj. *treba uočiti same relacije za sebe* – bez obzira na njihov (psihički) postanak. Jer za pitanje njihove spoznajne vrijednosti ne dolazi u obzir, da li su relacije nastale senzitivnim putem, ili su čisto intelektualne provenijencije.« (Z32, str. 486) Tradicionalni aristotelovsko-skolastički, ideogenetski (psihološki) pristup smatra Zimmermann u polemici s novovjekim subjektivizmom neprikladnim (usp. npr. TF, str. 55, ili ONP, str. 115) i u tom smislu – kako smo već vidjeli – spočitava Boškovićevu *Problemu spoznaje* zastarjelost pristupa. S druge strane, Zimmermann toj knjizi spočitava i zanemarivanje psiholo-

²⁰ O Zimmermannovu noetičkom objektivizmu usp. Kusić, nav. dj., str. 45–60. Usp. također Čehok, nav. dj., str. 31–47. Usp. također Čehok, Ivan, »Stjepan Zimmermann«, u: Zenko, Franjo (ur.), *Novija hrvatska filozofija* (Hrestomatija filozofije, sv. 10), Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 294–295. Usp. također Devčić, nav. dj., str. 36–38. Usp. također Stanković, Nikola, »*A contingencia mundi* u Stjepana Zimmermanna i Immanuela Kanta«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 130–131.

gijske analize mišljenja i percepcije: »Uvod knjige ističe doduše potrebu *psihološke* analize spoznaje, ali navještaj u Uvodu ne znači provedbu u knjizi.« (Z33, str. 178) Psihologijska analiza mišljenja i opažanja međutim neophodna je u pobijanju (primjerice Kantova) noetičkog subjektivizma: »rješavanje spoznajnog problema s Kantom ima upravo da otpočne psihološkom analizom osjetilno opažajne (perceptivne) svijesti: ima se pokazati ne samo da je shvaćanje protežnosti (prostora) ovisno od osjetâ, nego također da se u perceptivnoj sferi nalaze mnogi sadržaji (na pr. relacija različnosti između osjećane crvene i zelene boje), koji se od osjetâ razlikuju, a od kojih je ovisno *misaono ujedinjenje* (sud). U relaciji osjetâ i drugih perceptivnih sadržaja sa sudovima izvire osnovni psihološki problem, o kome zavisi opravdanost ili održivost Kantovog pojma spoznajne objektivnosti. (...) Samo na ovaj se način može metodički do toga doći, da izmijenimo Kantov pojam o *predmetu* empirije s 'objektivističkim' nazorom: da je sadržaj empirijskih sudova određen po perceptivnim elementima, a ne neovisno od njih. Sad se tek može – proti Kantu – reći: razlog misaonog ujedinjenja nalazi se u ovisnosti od empirijskih predmeta, a ne a priori.« (Z33, str. 178) Ukratko, sam pristup *noetičkom* problemu objektivizma ni u kom slučaju ne smije biti psihološki (ideogenetski), ali to ne znači da je u rješavanju tog problemu psihologijska analiza mišljenja i percepcije sasvim irelevantna – naprotiv, bez nje nema puta do rješenja tog problema, ona je neophodna da bismo taj problem mogli riješiti (jer daje podlogu za njegovo rješenje). To je razlog zbog kojega Zimmermann insistira na rezultatima würzburške eksperimentalne psihologije mišljenja – ne samo u polemici s Boškovićem nego i inače u svojim noetičkim djelima, od ON1, 1918. g., do NS, 1942. g.²¹

Što se pak tiče problema realizma, posrijedi je pitanje izvansvjesne realnosti objekata naše spoznaje. Taj problem uključuje ne samo pitanje egzistencije ekstramentalnih objekata (pitanje ontološkog realizma) nego i pitanje njihove spoznatljivosti (pitanje epistemološkog realizma). (Z32, str. 487) Zimmermann pritom razlikuje kritički od naivnoga realizma: dok potonji »samo apelira na sveopće uvjerenje«, prvi to uvjerenje nastoji kritički opravdati i dokazati ga nasuprot idealizmu. (Z32, str. 487) Dakako, Zimmermann zagovara kritički realizam.²² Njegov je stav pritom da kritičkom opravdanju realizma mora prethoditi kritičko opravdanje objektivizma. Nije dakle bitno samo to da se ta dva problema rasprave odvojeno nego je bitan i redosljed: kritičko opravdanje objektivizma »je prvi korak na putu k objektiviranju spoznaje; a tek (...) na drugom koraku slijedi kritičko objašnjenje

²¹ Usp. o tom Čehok, nav. dj. (1993), str. 20–21.

²² Usp. o tom Devčić, nav. dj., str. 38–39.

‘transcendentnosti’ u strogom smislu tj. prelaženja u *metafizičku* objektivnost. Na tome se koraku nalazimo u kritičnom stavu prema *fenomenalizmu*.« (Z32, str. 485–486) Zimmermannovo odvajanje problema objektivizma od problema realizma točno tim redoslijedom (objektivizam pa realizam) karakteristično je za sva njegova noetička djela, ali tim dvama koracima – dokazivanju objektivizma i dokazivanju realizma – obično prethodi pobijanje skepticizma (usp. npr. ON1, str. 57–72; ON2, str. 1–77; TF, str. 58–62; NS, str. 23–33) i psihološkog senzualizma (tj. dokazivanje psihološkog intelektualizma – usp. npr. ON1, str. 72–103; ON2, str. 136–168; TF, str. 13–57). No, svrha je svega Zimmermannova noetičkog istraživanja zapravo rješenje problema metafizike²³: pobijanje psihološkog senzualizma, pobijanje skepticizma, dokazivanje objektivizma pa potom i realizma trebaju dati osnovu za pozitivno rješenje problema metafizike²⁴ – završna poglavlja Zimmermannovih noetičkih djela u pravilu su posvećena upravo tom problemu, problemu »spoznaje metempiričke realnosti« (usp. npr. ON2, str. 415–446; TF, str. 175–229; NS, str. 151–193). Zimmermannova je koncepcija noetike dakle u bitnim svojim momentima zapravo kantovska²⁵ (sa središnjim dilemama ‘objektivizam ili subjektivizam/apriorizam’, ‘realizam ili idealizam/fenomenalizam’, ‘mogućnost ili nemogućnost metafizičkog znanja’), njegova su noetička rješenja međutim skolastička i Kantu suprotna (objektivizam, a ne apriorizam; realizam, a ne fenomenalizam; mogućnost metafizičkog znanja, a ne kantovski agnosticizam). Drukčije i nije moglo biti, uzmemo li u obzir to da je princip prema kojem Zimmermann koncipira svoju noetiku upravo princip imanentne kritike Kanta: ta kritika ne bi mogla biti imanentna da ne polazi od sama Kantova pristupa spoznajnom problemu, od same kantovske spoznajnoteorijske koncepcije i problematike, niti bi mogla biti kritikom (u smislu pobijanja – kako ju je Zimmermann i zamislio) da ne nalazi rješenja upravo suprotna Kantovim rješenjima, braneći pritom osnovne skolastičke postavke glede problema spoznaje.

Boškovićev odgovor na Zimmermannove prigovore i preporuke zapravo je ustrajavanje na pozicijama ekstremnog tradicionalizma. Što se tiče neko-rektna odnosa prema modernim filozofima, Bošković ističe da je u svojoj knjizi raspravljao o njima, primjerice o Berkeleyu i Kantu (B33, str. 43). Ne

²³ Sam Zimmermann to izrijeком potvrđuje: »... filozofska tradicija skolastike uopće bila mi je smjernicom napose suprotno utjecaju Kantove filozofije, ukoliko negira mogućnost racionalne metafizike, što mi bijaše glavnim motorom istraživanja o spoznaji.« (usp. *Nova pot*, XII, 5–6, Ljubljana, 1960, str. 233).

²⁴ Usp. o tom Kusić, nav. dj., str. 55–56.

²⁵ Usp. o tom Zenko, nav. dj., str. 172. Usp. također Čehok, nav. dj. (1993), str. 16, 17, 18, 23, 27, 28, 55, 58. Usp. također Čehok, nav. dj. (1995), str. 291–292.

spominje pritom način na koji je o njima raspravljao – a to je smisao Zimmermannova prigovora. Što se pak tiče würzburške eksperimentalne psihologije mišljenja, Bošković ističe da se u *Problemu spoznaje* »ogradauje od toga da se upusti u raspravu svih problema, te se ograničio na jednu određenu stvar, pa zato nije nikako spadala u njegovu radnju rasprava o *psihološkoj nauci o poimanju*«. (B33, str. 43) Bošković se doista u »Predgovoru« svoje knjige ogradio od svestrana i iscrpna razmatranja noetičkog problema (usp. BPS, str. 5). No, würzburšku eksperimentalnu psihologiju mišljenja, i neovisno o toj ogradi, čini se da ne smatra bitnom – jer naglašava da je Külpe »umro otrag 18 godina«, a *Problem spoznaje* »pokazuje poznavanje autoriteta još većih od njega, koji rade u našim danima« (B33, str. 43). Koliko god Zimmermann preuveličava važnost Külpeove (würzburške) eksperimentalne psihologije mišljenja toliko je Bošković marginalizira. No, srž prijepora između Zimmermanna i Boškovića očituje se možda najbolje u sljedećim Boškovićevim riječima: »Da li je g. Zimmermannu poznata polemika, koja se zadnjih triju godina vodila između prvaka skolastike (Gilson, Noël, Garingou-Lagrange, Roland-Gosselin, Jolivet), a kojom je polemikom *uzdrmana noetika, koja je među skolasticima nastala pod utjecajem moderne filozofije?*« (B33, str. 45, istaknuo D. Š.) Posrijedi su dakle razlike u koncepciji daljnjeg toka skolastičke filozofije: dok Zimmermann pripada onima koji drže da se skolastika treba dalje razvijati u smjeru reforme potaknute suvremenim filozofskim problemima i strujama, zadržavajući pritom svoj identitet, Bošković – s tradicionalističkih pozicija – drži da je skolastika sve već rekla s Tomom Akvinskim jednom za sva vremena i da modernu filozofiju treba naprosto odbaciti kao promašenu. Taj Boškovićev tradicionalizam lako se može očitati iz sljedećih njegovih riječi: »g. kritik (...) je morao tu nauku [iznesenu u *Problemu spoznaje*] naučno pobiti a ne djetinjasto se njoj izrugivati kao praznoj slami, te poslije toga svoju nauku predstaviti kao dragocjeno blago i staviti je pod okrilje 'dojakošnjih naučnih rezultata' i tako je braniti obilježjem suvremenosti, kao da bi kriterij istine bila *novost* a ne *objektivnost* i *uvjerljivost* (...) Pogotovu se ne ćemo dati zavesti od te 'novosti', kad znamo, da se radi o nauci, koja je posuđena od samih skolastika, pa se zato može naći na njezinim pravim izvorima s jedinom razlikom, što nije patvorena. Danas je svima jasno, da je tkzv. objektivizam njemačke fenomenologije (Husserl) nastao pod utjecajem skolastičke nauke o *intencionalnosti*. Tu nauku unio je u modernu filozofiju Brentano (...), koji je poznao Aristotela i Tomu Akvinskoga. Ali, kako opaža Maritain (...), Brentano nije dobro poznao skolastičke nauke pa zato ni Husserl, njegov učenik, nije mogao doći do pravog objektivizma (...). Radi se dakle o skolastičkoj nauci, koja je u dobroj dozi iskrivljena. Da li je razborito usvojiti tu nauku i na temelju nje sagraditi svoj sistem i drugoga siliti da te 'rezultate' usvoji uza

sveto, što i sami priznajemo, da se tom naukom još ne dolazi do pravog realizma, već da nas ona ostavlja na polovici puta – kad ovaj drugi radnik [sc. sam Bošković] zna posegnuti za prvim izvorima i u njima nalazi nepatvorenu i neiskrivljenu nauku, kojom može da riješi problem u svoj njegovoj sadržini?« (B33, str. 45) Ukratko, u listopadskom broju *Bogoslovske smotre* 1932. Zimmermann spočitava Boškoviću ekstremno tradicionalistički princip: »ili je novi realizam sadržan u starome [sc. Aristotelovu i Tominu] ili nije: ako jest, suvišan je, ako nije, nevaljan je« (Z32, str. 487), da bi već u siječanjskom broju *Bogoslovske smotre* 1933. Bošković upravo taj princip (nehotice?) potvrdio kao svoj princip: objektivizam njemačke fenomenologije zapravo nije drugo do iskrivljeni skolastički nauk o intencionalnosti pa ga treba u onom njegovu dijelu u kojem je sadržan već u skolastici smatrati običnom posudbom, a u onom drugom dijelu, u kojem skolastički nauk o intencionalnosti iskrivljuje, treba ga smatrati, dakako, patvorinom i vratiti se neiskrivljenu (staro)skolastičkom nauku.²⁶

Zaključak

U polemici između Boškovića i Zimmermanna sučeljavaju se zapravo dva različita pristupa noetičkom problemu. Boškovićev je pristup tradicionalan, ideogenetski, njegovo rješenje ne prelazi okvire Tomina nauka o spoznaji: ono pretpostavlja ontološki realizam i služi se silogističkom metodom. Zimmermann međutim takav pristup smatra anakronizmom: aristotelovsko-tomistički realizam za Zimmermanna se više ne može braniti ideogenetskim pristupom i silogističkom metodom, nego treba spoznajni problem prihvatiti u novovjekovj njegovoj formulaciji, posebice Kantovoj, što dakako zahtijeva napuštanje staroskolastičke (srednjovjekovne) i prihvaćanje moderne (novovjekovne) koncepcije noetike, a to znači da treba riješiti najprije pitanje objektivne, potom tek i pitanje realne vrijednosti naše spoznaje i tim načinom obraniti aristotelovsko-skolastički nauk noetičkog objektivizma i realizma, da bi se onda na tom temelju obranila i mogućnost metafizike. Zimmermannov je pristup reformistički, obilježen brigom za daljnju sudbinu skolastičke filozofije, brigom koja cijelom pothvatu daje u stanovitom smislu apologetski karakter i, zapravo, onemogućuje u punoj mjeri otvoren pristup noetičkom problemu. Boškovićev je pristup takve brige lišen i obilježen, za-

²⁶ U kasnijim se svojim radovima Bošković izražavao o Brentanu i Husserlu povoljno, ističući njihove zasluge u obnovi objektivizma. (Usp. Bošković, Hijacint, *Nove struje u modernoj filozofiji*, izdanje dominikanske naklade »Istina«, Zagreb, 1934, str. 11–15. Usp. također Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, posebni otisak iz III. knjige Hrvatskog Socijalnog Tjedna, Zagreb, 1939, str. 24–25.)

pravo, punom sigurnošću u promašaj novovjekove filozofije, u njezinu bezvrijednost, sigurnošću koja Boškovićev pothvat u *punoj mjeri zatvara* u okvir srednjovjekovnog aristotelovsko-tomističkog pristupa noetičkom problemu. Na jednoj strani dakle Zimmermannova nepotpuna otvorenost prema novovjekovnoj noetici, a na drugoj strani Boškovićeva potpuna zatvorenost spram iste – to su pozicije s kojih oni ulaze u polemiku i od kojih u polemici ne odstupaju.

Literatura:

- Bošković, Hijacint, *Problem spoznaje*, Duhovni život, Zagreb, 1931. [kratica u tekstu: BPS]
- Bošković, Hijacint, »'Naučna' kritika prof. Zimmermanna«, Bogoslovska smotra, god. XXI, broj 1, Zagreb, 1933, str. 38–46. [kratica u tekstu: B33]
- Bošković, Hijacint, *Nove struje u modernoj filozofiji*, Izdanje dominikanske naklade »Istina«, Zagreb, 1934.
- Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, posebni otisak iz III. knjige Hrvatskog Socijalnog Tjedna, Zagreb, 1939. Pretisak: Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Dom i svijet, Zagreb, 2000.
- Čehok, Ivan, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993.
- Čehok, Ivan, »Stjepan Zimmermann«, u: Zenko, Franjo (ur.), *Novija hrvatska filozofija*, (Hrestomatija filozofije, sv. 10), Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 289–303.
- Dadić, Borislav, »Filozofski temelji totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća u misli Hijacinta Boškovića«, *Obnovljeni život*, vol. 58, br. 1, Zagreb, 2003, str. 23–33.
- Devčić, Ivan msgr., »Zimmermannovo opravdanje racionalne metafizike«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 33–43.
- Janžeković, J., »Stjepan Zimmermann o temeljih spoznavoslovja«, *Nova pot*, XII, 1–2, Ljubljana, 1960, str. 13–27.
- Janžeković, J., »Nekaj misli ob noetičnih pismih profesorja Stj. Zimmermanna«, *Nova pot*, XII, 5–6, Ljubljana, 1960, 237–242.
- Jelašić, F., »Dr. Hijacint Bošković: Problem spoznaje, Zagreb, 1931, izdanje 'Duhovnog života', str. 1–243«, *Nastavni vjesnik*, knjiga XL, Zagreb, 1931/1932, str. 97–100.
- Jurčević, Marijan, »Hijacint (Ante) Bošković, OP. – teolog i filozof (1900–1947)«, u: Bogović, Mile (ur.), *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije*, Kršćanska sadašnjost / Teologija u Rijeci, Zagreb / Rijeka, 1999, str. 132–137.
- Kusić, Ante, *Stjepan Zimmermann kao filozof* (habilitacijska radnja), Zagreb, 1965.

- Macan, Ivan, »Neoskolastika u Hrvatskoj od 1874. do 1945.«, u: *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije*, Institut za filozofiju, Zagreb, 2000, str. 331–346.
- Ošlić, Josip, »Zimmermannov neoskolastički pristup Jaspersovu egzistencijalizmu«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 13–31.
- Pavić, Željko, »Čovjekovo opstojanje između egzistencije i transcencije«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 89–123.
- Stanković, Nikola, »*A contingentia mundi* u Stjepana Zimmermanna i Immanuela Kanta«, u: *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, HAZU / Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2002, str. 125–138.
- Strčić, Petar, »Život i djelo dominikanca dr. Hijacinta Boškovića«, u: Bošković, Hijacint, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Dom i svijet, Zagreb, 2000.
- Šanc, Franjo, »Bošković H. O. P., Problem spoznaje. (243 str.) Izdanje *Duhovnog života*. – Zagreb 1931.«, *Život*, God. XIII, Zagreb, 1932, str. 327–329.
- Ušeničnik, Aleš, »Dr. Hijacint Bošković O. P., *Problem spoznaje*, Zagreb 1931. Izdanje *Duhovnog života*, str. 243«, *Čas*, god. XXVI, Ljubljana, 1931/32, str. 216–218.
- Vereš, Tomo, »Zaboravljeni hrvatski mislilac. Hijacint Bošković (1900–1947)«, *Obnovljeni život*, god. XXXII, broj 5, Zagreb, 1977, str. 464–471.
- Vereš, Tomo, »Bošković, Hijacint (Ante)«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1989.
- Zenko, Franjo, »Kant u hrvatskoj filozofiji«, *Godišnjak za povijest filozofije*, 2 (2), Zagreb, 1984, str. 157–185.
- Zimmermann, Stjepan, *Opća noetika. Kritika subjektivističkih i idealističkih nazora o vrijednosti ljudske spoznaje* (Habilitationa radnja), Zbor duhovne mladeži zagrebačke, Zagreb, 1918. [kratica u tekstu: ON1]
- Zimmermann, »Ontološko-noetički problem u evoluciji filozofije«, *Rad JAZU*, 220, Zagreb, 1919, str. 59–155. [kratica u tekstu: ONP]
- Zimmermann, Stjepan, *Kant i neoskolastika* (I. dio, sustavno-kritički), Zagreb, 1920. [kratica u tekstu: KN]
- Zimmermann, Stjepan, *Opća noetika. Teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti*, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1926. [kratica u tekstu: ON2]
- Zimmermann, Stjepan, »Dr. Hijacint Bošković O. P.: Problem spoznaje«, *Bogoslovska smotra*, god. XX, broj 4, Zagreb, 1932, str. 479–489. [kratica u tekstu: Z32]
- Zimmermann, Stjepan, »Problem spoznaje. (Osvrt na pisanje Dra H. Boškovića)«, *Bogoslovska smotra*, god. XXI, broj 2, Zagreb, 1933, str. 169–181. [kratica u tekstu: Z33]
- Zimmermann, Stjepan, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1934. [kratica u tekstu: TF]

Zimmermann, Stjepan, *Nauka o spoznaji*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942. [kratica u tekstu: NS]

Zimmermann, Stjepan, »Obrobne opombe«, *Nova pot*, XII, 5–6, Ljubljana, 1960, str. 221–236.

ZIMMERMANNOVA NOETIČKA POLEMIKA S HIJACINTOM BOŠKOVIĆEM

Sažetak

U polemici između Boškovića i Zimmermanna, vođenoj 1932. i 1933. g. u *Bogoslovskoj smotri*, sučeljavaju se zapravo dva različita pristupa noetičkom problemu. Boškovićev je pristup tradicionalan, ideogenetski, njegovo rješenje ne prelazi okvire Tomina poimanja spoznaje: ono pretpostavlja ontološki realizam i služi se silogističkom metodom. Zimmermann međutim takav pristup smatra anakronizmom: aristotelovsko-tomistički realizam za Zimmermanna se više ne može braniti ideogenetskim pristupom i silogističkom metodom. Spoznajni problem treba prihvatiti u novovjekovnoj njegovoj formulaciji, posebice Kantovoj, noetički objektivizam i realizam treba opravdati u okvirima novovjekovnog pristupa spoznajnom problemu.

ZIMMERMANN'S EPISTEMOLOGICAL POLEMIC WITH HIJACINT BOŠKOVIĆ

Summary

In the polemic between the Croatian neo-scholastic philosophers, Hijacint Bošković and Stjepan Zimmermann, conducted in 1931–1932 in the journal *Bogoslovska smotra*, two different approaches to the problem of knowledge clashed. Bošković's approach to the problem is ideogenetic, in the tradition of medieval Thomism. His solution of the problem does not surpass the framework of Aquinas' epistemological theses, it assumes ontological realism and uses the syllogistic method. Zimmermann considers such an approach to be anachronistic: it is not possible to justify the scholastic epistemological objectivism and realism on the grounds of a presumed ontological realism and by an ideogenetic approach and the syllogistic method. The problem of knowledge is to be accepted in its modern, particularly Kant's formulation. Epistemological objectivism and realism are to be justified within the framework of modern epistemology.